

Т. Г. ШЕВЧЕНКО
і Київ

КИЇВ

1962

В.М. Уварова

Т.Г. ШЕВЧЕНКО

і Київ

**ПУТІВНИК-
ДОВІДНИК**

Київське обласне
книжково-газетне видавництво
1962

Книжечка В. М. Уварової «Т. Г. Шевченко і Київ» має на меті познайомити читача з порівняно невеликим, але значним періодом в житті великого сина українського народу — Тараса Григоровича Шевченка.

Той, хто любить і шанує пам'ять геніального Кобзаря, довідається, де працював, в яких будинках жив, гостював і писав поет, які куточки нашої столиці йому найбільше подобались.

В. Уварова, підготовляючи рукопис до видання, вивчила цікаву історію будинку № 2 по Братській вулиці, а також знайшла оригінали деяких шевченківських документів (лист і «Кобзар» з дарчим написом, які друкуються тут вперше).

Автопортрет 1845 року.

*Він був сином мужика, і став во-
лодарем в царстві духа.*

*Він був кріпаком, і став велетнем
у царстві людської культури.*

*Він був самоуком, і вказав нові,
світлі і вільні шляхи професорам
і книжним ученим.*

*Десять літ він томився під вагою
російської солдатської муштри, а для
волі Росії зробив більше, ніж десять
переможних армій.*

Іван Франко

Великий український поет, революціонер-демократ Тарас Шевченко палко любив свою вітчизну. Часткою цієї любові була його любов до Києва.

Нудьгуючи на засланні за Україною, поет раз у раз линув душею у Київ-красень, що, потопаяючи в садах, розкинувся на стрімких кручах могутнього Дніпра-Славути. «Далеко, очень далеко от моей милой, моей прекрасной, моей бедной родины,— писав він у повісті «Близнецы»,— я люблю иногда, глядя на широкую безлюдную степь, перенестися мыслию на берег широкого Днепра (...). Но чаще всего я лелею мое старческое воображение картинами золотоголового, садами повитого и тополями увенчанного Киева»¹.

¹ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в десяти томах. Видавництво Академії наук УРСР, К. 1949, т. IV, стор. 104. Надалі всі цитати з творів Шевченка наводяться за цим виданням.

Сторінки Шевченкових повістей рясніють згадками про Київ. Думка письменника ширяє над Лаврою, де з ганку друкарні відкривається безкрая панорама Задніпров'я, над шумливим Подолом з його контрактовим ярмарком, над затишним куренівським урочищем «Кинь-Грусть»... З особливою теплотою згадує Шевченко про Старе місто, про Хрещатик, університет, про свою квартиру біля Інституту благородних дівчій.

Не забуває поет про Київ і в своїх віршах. У далекій Орській фортеці в його уяві постають картини козацької волі на тлі улюбленого міста:

У Києві на Подолі¹
Братерська наша воля
Без холопа і без пана
Сама собі у жупані
Розвернулася весела.

(«Чернець»)

* * *

Вперше побував Шевченко у Києві в 1829 році по дорозі до Вільно, куди він їхав у складі челяді пана Енгельгардта.

Вдруге Шевченко відвідав Київ у 1843 році, після 14-річної розлуки з батьківщиною, вже вільною людиною, студентом Петербурзької академії художеств, автором «Кобзаря» і поеми «Гайдамаки». П. Куліш згадує, що тоді в Київському університеті існував гурток української молоді, яка мріяла про національне відродження Украї-

¹ Розрядка тут і далі по тексту моя. — В. У.

ни і була під великим впливом Шевченка та його поезії.

Подорожуючи по Україні, Шевченко збирав матеріал для задуманих ним трьох альбомів «Живописная Украина», змальовував краєвиди «чи то по красі своїй, чи по історії прикметні». Видати йому пощастило лише один альбом з шести офортів, два з яких («У Києві» та «Видубецький монастир») відбивають безпосередні враження Шевченка-художника від прадавніх київських гір.

Тоді ж поет записав низку народних пісень. Деякі з них — про Палія, Бондаренка, Нечая — він почув поблизу Києва, на плоту проти Межигір'я, в поетичній обстановці української ночі.

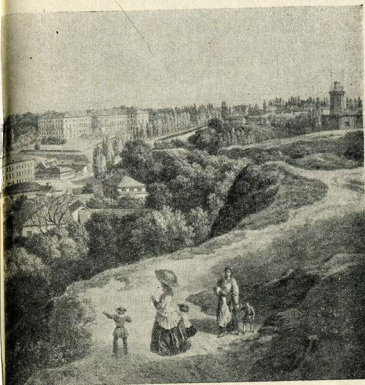
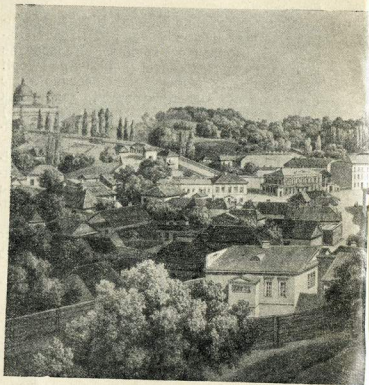
Своє загальне враження від подорожі на Україну 1843 року Шевченко висловив у поемі «Сон» («У всякого своя доля»).

* * *

Закінчивши академію, Шевченко вирушив навесні 1845 року до Києва з метою оселитися тут назавжди. В цей час він мав уже звання некласного художника і був відомий як автор-видавець альбому «Живописная Украина». Земляки зачитувалися його віршами, поетична слава Кобзаря гриміла по всій Україні.

Щиро і радо вітала Шевченка передова київська інтелігенція. Його одразу влаштували на роботу в Археографічну комісію.

Для тодішнього науково-громадського

Київ 50-х років XIX століття.

життя Києва було характерним загальне захоплення історією і археологією України. Головне завдання Археографічної комісії полягало у збиранні відомостей про пам'ятки старовини. Їх описували, замальовували, систематизували, вивчали. За період існування до складу Комісії входили такі видатні вчені, як професори Київського університету М. О. Максимович, Ф. Г. Солнцев, А. І. Ставровський, М. Д. Іванишев та інші.

Праця в Археографічній комісії відповідала глибокому інтересові Шевченка до історії — він і в Академії художеств навчався в класі історичного живопису. За завданням Комісії поет повинен був замальовувати пам'ятки старовини, записувати народні пісні, думи і перекази, брати безпосередню участь в археологічних розкопках.

Археографічна комісія була тісно зв'язана з університетом, в будинку якого містилась. Більшість її співробітників викладала в університеті. Це допомогло Шевченкові швидко стати своєю людиною в колі прогресивних київських професорів та студентів.

З першим ректором університету М. О. Максимовичем Шевченко приятелював, листувався, гостював у нього на Михайловій горі в Прохорівці, намалював портрети — його і дружини. Поет поважав Максимовича як видатного вченого і громадського діяча, одного з перших істориків, археологів і топографів стародавньої України і, зокре-

ма, Києва, видавця першої в Києві науково-популярної і літературної збірки «Киевлянин», невтомного збирача народних українських пісень, видатного дослідника української мови та літератури.

Одним з найактивніших працівників Археографічної комісії був професор університету М. Д. Іванишев, якого Максимович жартома називав «генералом від археології».

Навесні 1846 року Шевченко одержав завдання замальовати пам'ятки старовини у Києві та на його околицях. Протягом цього року він намалював київський костюл (будинок, в якому тепер міститься Планетарій), Васильківський форт, Троїцьку церкву у Китаївській пустині, Вишгород. Багато малюнків, зроблених Шевченком, не збереглося. В листі до Лизогуба від 22 жовтня 1847 року поет пише: «Шкода, що я не покинув тойді у вас рисунок Київського саду, бо він і всі, що були при мені, пропали у І. І. Фундуклея»¹ (у київського цивільного губернатора під час арешту Шевченка — В. У.).

В археологічних розкопках Шевченко почав брати участь влітку 1846 року. В цей час було розкопано під керівництвом М. Д. Іванишева могилу Перепет біля Фастова. Шевченко змалював цю могилу до розкопок і після них, змалював знайдені тут речі, типи

¹ Тарас Шевченко, т. VI, стор. 39.

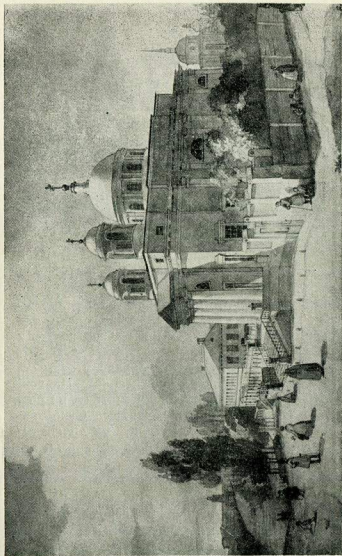
селян того часу, окремі побутові сцени, записав народні пісні: «Ой пише, пише наш імператор до князя Котляренка», «Під городом, під Солідоном».

Робота Шевченка в Археографічній комісії давала йому чимало корисного. Він поповнював тут свої знання, проймався повагою до археології. Пізніше він писав у «Журналі»: «Я люблю археологію. Я узажаю людей, посвятивших себе этой таинственной матери истории. Я вполне сознаю пользу этих раскопываний»¹... Робота в Комісії задовольняла Шевченка і як поета, і як художника, бо давала йому широку можливість малювати, збирати фольклор, безпосередньо спілкуватися з народом. Буваючи у відрядженнях на Київщині, Волині, Поділлі, на Полтавщині і Чернігівщині, малюючи там пам'ятки старовини, збираючи народні пісні, думи і перекази, Шевченко зустрічався з поміщиками і кріпаками, з багатими і бідними. Він мав змогу глибоко вивчити життя і побут людей різних верств, ознайомитися з їхнім внутрішнім світом, з їхніми думками і настроями.

Матеріали, здобуті під час роз'їздів, Тарас Григорович опрацьовував у Києві, де жив постійно. Тут він продовжував і далі замальовувати пам'ятки старовини.

Спочатку Шевченко поселився «как раз против института (Института благородных

¹ Тарас Шевченко, т. V, стор. 76.

Т. Г. Шевченко. Київський костюл.

Меморіальний музей Т. Г. Шевченка в Києві.

дівць, сучасного Жовтневого палацу — В. У.), не на Хрещатиці, а на горі», але скоро перейшов у трактир, «не на водах, а на Хрещатиці, в доме архітектора Беретти»¹. Цю шевченківську адресу уточнює в своїх спогадах М. І. Костомаров: «Навесні 1846 р. жив я у Києві на Хрещатику, на розі Бесарабської площі, в будинку Сухоставського; проти моєї квартири, на другій лінії Хрещатики, був трактир з номерами, а в одному з тих номерів з'явився тоді Шевченко»².

¹ Тарас Шевченко, т. IV, стор. 313.

² Збірник «Спогади про Шевченка», упорядкований А. І. Костенком, Держлітвидав, К. 1958, стор. 161. Надалі ця книжка позначатиметься скорочено — «Спогади про Шевченка».

За нашими даними, будинок архітектора Беретті зберігся. Сучасна його адреса — Хрещатик, № 56.

Тут поет жив недовго. Через деякий час він оселився в іншому місці, про що розповідає Чужбинський: «Коли Шевченко повернувся з Седнева, ми зустріли його давнього приятеля, художника Сажина, і скоро оселилися всі разом на Хрещатику, на вулиці, що звалася «Козине болото»¹. Знайомий Шевченка, один з перших його біографів М. К. Чалий, доповнює ці відомості: «Після короткого перебування в номерах, вони оселилися на «Козиному болоті», здається, в будинку І. І. Житницького»².

Вулицю «Козине болото», за нашими даними, в 1894 році було перейменовано на Хрещатицький провулок, а в 1954 році на провулок Шевченка. Дерев'яний будинок, споруджений у 30-х рр. XIX ст., стоїть в цьому провулку під номером 8а і сьогодні. Він дійсно належав інженерові-шляховику І. І. Житницькому. Шевченко жив тут з квітня 1846 до січня 1847 року.

Саме звідси ходив він малювати «замечательные виды» і пам'ятки старовини Києва та його околиць. «Ми ходили часто на Дніпро, аж до Видубецького монастиря. Він (Шевченко — В. У.) забирав з собою теку з паперами для малювання, пензлі і фарби,—

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 112.

² М. К. Чалий. Жизнь и произведения Тараса Шевченко, К. 1882, стор. 54. (Переклад мій — В. У.).

і так ми мандрували...» — розповідає Шевченків знайомий, тоді студент Київського університету Ю. Кенджицький¹. За спогадами Чужбинського, Шевченко малював Лавру, типи жebraків, яких він зустрічав у печерах, Золоті ворота...

Меморіальна дошка на університеті.

О. Чужбинський розповідає, що поет час від часу відлучався з вузького кола своїх приятелів, з якими жив разом на «Козиному болоті», і раптом зникав на кілька днів, і ніхто не знав, де він пропадав, бо Шевченко не любив про це розказувати. В ці дні поет ходив на околиці Києва, де зустрічався з простими людьми-трудівниками. Найцікавіші відомості про це містяться у нарисі В. Беренштама «Шевченко та його знайомі із простонароддя». Після смерті Шевченка автор нарису бачився з деякими київськими міщанами, які зустрічалися з поетом. Один з них, міщанин Чапига, виступав перед киянами з спогадами про Кобзаря на народних гуляннях і храмових святах. Він популяризував думки поета і його твори, читаю-

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 205.

чи їх напам'ять. Про іншого міщанина, тельяра Киселевського, Беренштам розповідає так: «Виявилось, що він був близько знайомий з поетом, який не раз відвідував його та інших міщан вдома у київському передмісті Куренівці. Коли «дядько Тарас» приходив до когось з них, то господар звичайно запрошував своїх приятелів; приходив Шевченко найчастіше в свята, і це було святом для всіх (...). Частування було «як на весіллі»; багато співали, Шевченко декламував свої твори і багато розповідав про старовину, про кріпосне право, про різні нещастя українського народу. «Він все говорить, а ми слухаємо, а часом і плачемо».¹

Такі зустрічі і бесіди Шевченка з простими людьми в Києві були своєрідною формою революційної пропаганди, яка мала великий вплив на сучасників.

Пекучий біль за страждання народу Шевченко висловлював насамперед у своїх поезіях, що кликали до революції. За короткий час — протягом двох з половиною місяців 1845 року — він написав такі видатні твори, як «Кавказ», «Єретик», «І мертвим, і живим...», «Заповіт», «Наймичка», «Три літа», «Холодний яр» та інші.

Передова інтелігенція Києва була в захопленні від викривальної поезії Шевченка. М. Д. Шигарін² згадує: «Я також жив тоді

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 195.

² М. Д. Шигарін працював тоді в канцелярії київського генерал-губернатора Бібікова.

у Києві і добре пам'ятаю, що вірші Шевченка читали в багатьох гуртках, особливо кровні малороси і студенти різних національностей, з надзвичайним захопленням. Дехто тоді вчився малоруської мови власне тільки для того, щоб бути спроможним читати і розуміти Шевченка. Крім надрукованої книжки, ходили по руках рукописні зошити, що їх переписували шанувальники Шевченка один з-перед одного»¹.

Шевченка запрошували у відомі київські родини, вважаючи за честь бачити його у себе в гостях. До голосу поета прислухалися, його погляди наслідували. Відомий український меценат того часу В. В. Тарновський, який влаштував у Києві літературні вечори, де бував і Т. Г. Шевченко, писав: «Одного разу прийшов він і прочитав шойно написане ним відоме «Послання до земляків». Загальний зміст цього твору і особливо ті місця, де говориться про козацьких гетьманів, яких Шевченко перший зрозумів і виставив у їх справжньому вигляді, справили на всіх присутніх надзвичайно сильне враження: з цього моменту перестали схилятися перед ясновельможними і представляти їх героями-лицарями (...) Слово Шевченка звало їх з п'єдесталів і поставило на належні місця»².

¹ М. П. Рудько, Тарас Шевченко і Київський університет, К. 1959, стор. 7.

² «Спогади про Шевченка», стор. 462.

Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття, — ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани.

У Києві Шевченко перечитав багато книжок та архівних матеріалів. Збираючись писати свої визначні революційні поеми — «Іван Гус», «Кавказ», «І мертвим, і живим» та ін. — він, як згадує Куліш, «замкнувся у своїй келії на Старому Києві (...), читає біблію, історію Малоросії Маркевича, різні українські літописи, дещо про слов'ян, про Меланхтона та Гуса»...¹. Працюючи над поемою «Єретик» («Іван Гус»), Шевченко «прочитав всі джерела про гуситів і про епоху, що їм передувала, які тільки можна було дістати, а щоб не погіршити проти народності, — не залишав у спокої жодного чеха, що зустрічався в Києві або в інших місцях, в яких розпитував топографічні й етнографічні подробиці»² (...). Той же автор розповідає, що поет, готуючись писати поему «Кавказ», довго розпитував його про Кавказ, цікавився найменшими подробицями побуту кавказьких горців. Переяславський лікар О. Козачковський, обмірковуючи дуже недавній вихід поета з стану простого наймита, дивувався «з його розвитку і багатосторонності його знань, що давали кожного вечора новий привід для розмови»³.

¹ П. Куліш. Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове. «Новь», т. IV, 1885, № 13, май, стор. 67. (Переклад мій — В. У.).

² «Спогади про Шевченка», стор. 103.

³ Там же, стор. 76.

Усі ці спогади сучасників свідчать про те, що до створення своїх безсмертних поем 1845 року, особливо історичних за змістом, Шевченко готувався в Києві, де були сприятливі умови для цього: архіви, бібліотеки, досвідчені консультанти, часто зустрічалися бувалі люди.

* * *

Дуже цікаві спогади тодішніх киян про Шевченка-людину.

Чужбинський згадує: «Пішов він (Шевченко — В. У.) якимсь рано-вранці малювати руїни Золотих воріт (...). Підходжу до Золотих воріт і що ж бачу? Т[арас] Г[ригорович] розстелив свою квітчасту хустку, а на неї посадив трирічну дівчинку і з клаптиків паперу майструє їй якусь іграшку. Він розповів мені свою пригоду. Години біля п'ятої Т[арас] Г[ригорович] сидів і працював, аж раптом за валом унизу почувся дитячий плач, на який він спочатку не звернув зовсім уваги. Але плач негавав і ставав усе дужчий. Місце безлюдне. Шевченко не витримав, пішов гребенем валу й зазирнув униз. У рівчаку сиділа дитина і жалібно плакала. Поблизу — ні душі, лише кілька телят паслося віддалік. Він пробіг кроків двадцять — нікого. Нічого робити, треба було спускатися і взяти дитину. Дівчинка перелякалась і заплакала ще гірше. Заспокоївши її, як міг, Т[арас] Г[ригорович] поніс свою знахідку до Золотих воріт. Йому якимсь вдалося забавити її, але добитися толку не

Державний музей Т. Г. Шевченка.

можна було, бо дівчинка лепетала «мама», «няня» і більше ні слова. Давав він їй бублика, але дитина не могла вкусити і все повторювала тільки «мама», «няня». Т[арас] Г[ригорович] не знав, що робити. Два-три перехожих постояли, подивилися і не зважали на дівчинку, а йому не хотілося втратити чудове освітлення і разом з тим шкода було покинути біля себе налякану і, певно, голодну дівчинку. Я прийшов вчасно і одразу ж подався в сусідні будинки, яких було поблизу зовсім небагато. Але ніде не знали дівчинки. Становище ускладнювалося. Ми вирішили йти додому і повідомити у поліцію. Я взяв портфель, Т[арас] Г[ригорович] — дитину і таким чином дійшли ми до Софійського собору. Молода перелякана жінка у до-

машньому вбранні вибігла з заулка і, побачивши нас, кинулась назустріч.

— Мати! — сказав Шевченко і, не кажучи й слова, подав дитину.

Виявилось, що нянька понесла дівчинку гуляти, але, напевно, зустріла дорогою знайому чи знайомого, добре випила і завалилася у ривчаку спати, а дитина пішла вздовж канави. Дитина кілька годин не була вдома. Якась бабуся, проходячи під валом, побачила п'яну няньку і, не знаючи, що в неї була дитина на руках, послішила тільки з одною новиною. Розв'язка відома. Ідучи додому, [Тарас] [Григорович] сміявся, як би він виховував дочку, коли б дівчинку не розшукали батьки»¹.

Цей випадок, як і багато інших, про які розповідають сучасники, яскраво окреслює людяність шевченкової вдачі.

Той же Чужбинський пише:

«Гуманність його (Шевченка — В. У.) виявлялася в кожній дії, в кожному рухові, до тварин навіть ставився він з ласкавою ніжністю. Не раз захищав він котенят і цуценят від злих намірів вуличних хлопчаків, а пташок, прив'язаних на шворці, купував іноді в дітей і випускав на волю. Ми жили поблизу базару, і я пам'ятаю, як тішитись було він і кличе мене до вікна, коли яка-небудь собачина, вкравши шматок хліба чи бублика, боязко крадеться по-під тином. Одна обурлива сцена мало не обійшлася

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 116—117.

нам дорого. У Києві в той час поліцейські служники, що мали на обов'язку бити собак, так звані гицелі, чинили свою справу прилюдно серед білого дня на базарі. Вони ходили озброєні довгою палицею з залізним гачком на кінці і другою короткою ломакою (добивач). Впіймавши тварину гачком, вони добивали її ломакою й іноді довго мучили. Ідучи на «Козине болото», ми якось раз натрапили на таку сцену. Гицель схопив велику собаку за ребро і, не зовсім убивши її, тягнув напівживу по місту. [Тарас] [Григорович] обурився і докорив живодерові. Гицель відповів грубо і тут же почав катувати собаку, яка страшенно скавуліла. Шевченко вихопив у нього ломаку... Тарас Григорович довго не міг заспокоїтись»¹.

Дуже зворушливо виявлялася гуманність поета у його ставленні до жінки-матері та дітей. Долі матері і дитини присвятив поет свої твори «Лілея» і «Русалка», які він написав під час перебування в будинку Житницького в 1846 році.

Кияни, які знали Шевченка до заслання, свідчать, що він був людиною життєрадісною, веселою і товариською. «Якось сидів я за мольбертом, — згадував Куліш, — і потопав у грі ліній, фарб і різних тонів, коли де передо мною з'явилась невідома ще мені до того постать Шевченка, в парусиновому балахоні і в такому ж картузі, що спадав йому на потилицю подібно до козацького шли-

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 119—120.

І. М. Сошенко.

ка... «А вгадайте, хто? — це були перші Тарасові слова, промовлені тим чарівно-веселим і безтурботним голосом, що ним захоплювались і жінки і діти»¹. Через багато років після смерті Шевченка Костомаров зга-

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 152.

дував: «...Розмова з Шевченком ніколи не могла нав'яти нудоти і була надзвичайно приємна: він вмів дотепно жартувати, потішати співрозмовників веселими розповідями»¹. В будь-якому товаристві Шевченко тримав себе просто і невимушено, з гідністю, вільно і тактовно і ніколи не вживав тривіальних виразів. Княжна В. М. Рєпніна говорила про поета: «Шевченко—дитя природи и не имеет никакого представления о приличиях, но у него много такта, доброты и почтения ко всему святому, оттого он со всеми учтив, почтителен к старшим, и все его любят»².

Своєю скромною, але незалежною поведінкою поет викликав пошану до себе. Звичайно він ставав центром уваги в товаристві. Одного разу він з'явився на блискучий бал як гість, нікому не відомий, але вже через годину його українська мова захопила гостей і незабаром залунала на балу нарівні з російською і французькою мовами. А ще через деякий час припинилися танці, і господиня дому, дама похилого віку, захоплена настроєм гостей, виконала з Шевченком народну українську «Метелицю»³.

Про веселу вдачу Шевченка, про його товарицькість і приязне ставлення до поляків

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 175.

² В. Н. Рєпніна. Письмо к Шарлю Эйнару от 27 января 1844 г. «Русские прописки», т. II, 1916, стор. 206—217.

³ «Спогади про Шевченка», стор. 77—78.

розповідає маловідомий польський письменник Ю. Кенджицький, який познайомився з поетом в 1846 році.

Знайомство відбулося на «Козиному бо-лоті».

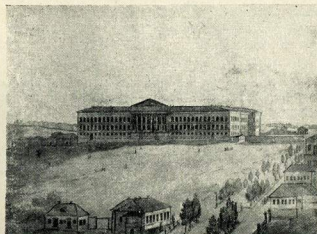
«В будиночку, що на протилежному боці, тільки через дорогу, зустрів я дуже весело-го товариша, з яким дивним способом ми по-знайомились. Це маляр і поет в одній особі. Зветься Тарас Шевченко.

Одного вечора, коли я сидів біля вікна і пив чай, чую замашний спів дуже гарним і чистим голосом:

Гей, на горі там женці жнуть...

Потім співак перейшов на ліричний тон. Пі-сеньки посипались з його уст одна за одною. Свідків і слухачів не було. Над ним зоряне небо, коло нього гушавина дерев, навкруги пуста й тиша. Сліви повторялися часто — іноді на два голоси, але співаків я не бачив ніколи. Проходили, видно, стежкою, що ве-ла від Софіївського собору через Козине бо-лото до Хрещатика».

І ось одного разу, коли Кенджицький си-дів у себе на ганку, він побачив, що до нього прямує «мужчина середнього росту, досить кремезний, з лиця дуже звичайний, сказа-ти б, навіть поганий, бо уста мав вузькі і затиснені, а ніс, як у нас кажуть, кирпатий. Зате очі мав незвичайні, великі (...), бістрі, блискучі, повні живості. Сяяло з них розу-мом. На голові мав бриль (плетений з жит-

М. Сажин. Бібіковський бульвар та університет.

ньої соломи), а з-під бриля спадали в без-ладді густі пасма чорного волосся (волосся у Шевченка було темнорусе—В. У.). Я сидів саме на ганку, коли той незнайомий підій-шов до мене і зняв капелюх, дивлячись на мене з добрим усміхом, трохи допитливо, трохи недовірливо. Тоді я помітив гарне чо-ло в незнайомого, завелике, як мені здало-ся, до малого худорлявого лица.

— Добрий вечір, — сказав, піднімаючи капелюх.

— Добрий вечір, — відповів я по-україн-ськи.

Незнайомий глянув мені в очі.

— Брат чи ворог? — спитав.

— Брат, — кажу.

Ми подали один одному руки. Незнайомий назвав себе Шевченком.

— Тарас Шевченко, автор «Кобзаря»?

— Він сам і є, — відповів добродушно.

...Ми посідали й розпочалась розмова, така жива й така невимущена, ніби ми були знайомі вже багато років. Поезія і пісня зблизили нас¹...

Причин для зближення було багато. Т. Г. Шевченко добре знав польську мову і літературу, захоплювався творами А. Міцкевича і пробував перекладати їх на українську мову. Він прихильно ставився до польських трудящих і до передової польської інтелігенції. Поет добре розумів причини ворожнечі між Україною і Польщею в минулому. У вірші «Ще як були ми козаками» він звертається до поляків з щирими словами дружби:

Отак-то, лише, друже-брате,
Неситі ксьондзи, магнати
Нас порізнили, розвели...
Подай же руку козакові
І серце чистее подай!

Товариства бундючних аристократів поет не любив. Демократизм був органічно властивий йому. Неодноразово запрошували його в родини київської знаті, але він уникав там бувати. Інколи, вже прийнявши запрошення, раптом заявляв друзям, що розду-

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 199—200.

мав, що не хочеться йому одягати фрак і бачити людей у фраках... Не до вельможного панства тягнуло Шевченка, а до людей простих і скромних. Такими були його близькі друзі, з якими він ходив на Дніпро, сідав на кручі і співав або декламував, милуючись красою природи, яку палко любив. Інколи, захоплений думками, він довго сидів мовчки, нерухомо, забувши про все на світі. Бувало й так, що замість балу Шевченко йшов на Хрещатик до знайомих стариків, які частували його улюбленим пісним борщем з сушеними карасями та пшоняною кашею, звареною на раковій ющі з укропом.

Один київський генерал запросив Шевченка до себе в гості. Прийшло вже багато гостей, а Шевченко не з'являвся. Стурбований його відсутністю, генерал послав слугу на розшуки поета. Виявилось, що він давно вже прийшов, але спочатку завітав на кухню і в розмовах з дворнею забув про вітальню генерала...

Так само поводив себе поет у помічника попечителя Київської учбової округи М. В. Юзефовича. Забуваючи про господаря і його гостей, він годинами розмовляв у передпокої з лакеєм Юзефовича Василем, кріпаком за походженням¹.

Одного разу В. Аскоченський², прийшов-

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 193.

² В. Аскоченський — викладач Київської духовної академії, гувернер племінника генерал-губернатора Бібікова.

ши до Шевченка в гості на «Козине болото», побачив біля вікна його кімнати жebraка і кинув йому мідяк. Така «милосердість» обурила поета, і він, схопивши з столу півімперіала (золота монета — 7½ крб.), подав його жebraкові¹.

На Україні в той час вибухало чимало повстань кріпаків, яких визискували і катували пани. Горе народу гнітило поета, зловісною тінню падало на його молоді мрії, псувало життя. За словами Костомарова, поет «гаряче любив свою народність, але над усе любив простий народ. Улюбленим роздумом його було звільнення селян».

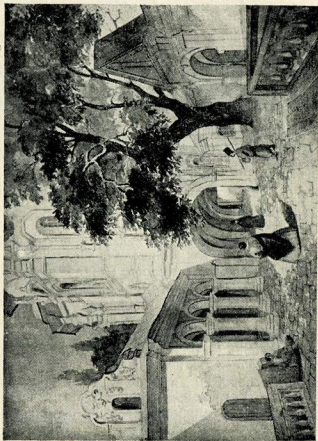
Все голосніше — сполохом — лунав в душі поета заклик до народу:

... Вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Горе народу було його горем. Страждаючи за долю покріпаченого селянства, він забував про небезпечність своїх революційних виступів.

Одного разу, гостюючи у В. Аскоченсько-го, який жив у домі генерал-губернатора Бібікова, Шевченко почав з піднесенням читати свої революційні вірші. Аскоченський перелякався і почав умовляти поета припинити читання, облишити писання таких віршів. Та Шевченко відмахнувся.

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 185.

Т. Г. Шевченко. Церква всіх святих у Лаврі та Економічна брама.

Схвилюваний господар почав лякати поета наслідками такої необережності.

Шевченко спитав:

— А що ж мені зроблять?

— Москалем¹ тебе зроблять.

— Нехай, — відповів поет, одчайдушно махнувши рукою. — Слухайте ж ще крашу!

І знов почав читати².

Очевидно, Шевченко інтуїтивно відчував удаваний лібералізм Аскоченського і, можливо, навмисно хвилював його небезпекою свого виступу³...

В 1845—1847 роках Шевченко був у розквіті своїх духовних і фізичних сил.

Є деякі дані про те, що тоді в Києві він мав намір одружитися.

У листі до О. Бодянського від 3 січня 1850 року Шевченко писав із заслання: «Ось бач, як зо мною діялось. Поїхав я тойді в Київ із Петербурга, тойді як ми з тобою в Москві бачились, і думав уже в Києві оженився, та й жити на світі, як добрі люде живуть, — уже було й подружжя найшлося. Та господь не благословив моєї доброї долі! — не дав мені докончить віку короткого на нашій любій Україні»⁴...

Якось, малюючи Лавру і її подробиці, Шевченко познайомився з приїжджою ро-

¹ Тобто солдатом царської армії.

² «Спогади про Шевченка», стор. 184.

³ В. Аскоченський перетворився пізніше в мракобіса і ретрограда, редактора реакційного журналу «Домашняя беседа».

⁴ Тарас Шевченко, т. VI, стор. 57—58.

Любив поет приходити в дім І. Д. Красковського (вул. Гринієвська, 10).

диною богомольців, у якій була дуже гарненька молода дівчина. З цього часу він почав зникати вечорами, не кажучи, де просиджує до півночі. І ось одного разу, — згадає Чужбинський, — «на мальовничій дикій стежці, що вела з Царського саду на Поділ просто скелястим берегом, я несподівано побачив Т[араса] Г[ригоровича] у незнайомому товаристві, що складалося з двох старих жінок, кількох дітей і гарненької дівчини. Остання відкинула вуаль. Розчервоніле личко її, обрамлене світлим волоссям, було чудове. Сміючись чистим, майже дитячим сміхом, вона слухала Т[араса] Г[ригоровича], який, спускаючись поруч з нею, розповідав їй, мабуть, щось потішне. Я сховався

нагору. Т[арас] Г[ригорович] тільки спитав мене, куди я йду, і сказав, що проводжає знайомих у Братський монастир. На третій день він був дуже сумний і звірився мені у своєму захопленні. Незнайоме мені сімейство виїхало вже у село. Дівчина ця була за когось висватана, і у вересні призначили весілля»¹.

Захоплення поета було серйозним. Немає сумніву, що саме про нього згадував він на засланні, пишучи листа Бодянському. Про нього ж, мабуть, іде мова і в повісті «Близнецы».

Ось як розповідає Шевченко про зустріч героя цієї повісті з дівчиною у Лаврі:

«Однажды я, давно когда-то, отслушав раннюю обедню в лавре, вышел по обыкновению на типографское крыльцо. Утро было тихое, ясное, а перед глазами вся Черниговская губерния и часть Полтавской. Я хотя был тогда и не меланхолик, но перед такой величественной картиной невольно предался меланхолии. И только было начал сравнивать линии и тоны пейзажа с могущественными аккордами Гайдна, как услышал тихо произнесенное слово: — Мамо!.. Мне, мамо, всегда кажется, что я на этом крыльце как бы слушаю продолжение обедни. — Я оглинулся невольно. (Грешно прерывать нескромным взглядом такое прекрасное настроение человеческой души. Но я согрешил, потому что говор этот показался [мне] па-

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 118—119.

че всякой музыки). Говорившая была молодая девушка, стройная, со вкусом и скромно одетая, но далеко не красавица. А кого она называла «мамо», это была женщина высокого роста, сухая, смуглая и когда-то блестящая красавица (...) Следующую осень прожил я у них в деревне и уже называл их своими родными сестрами, а к концу осени старшую называл уже мамою, а меньшую невестою. Я совершенно был счастлив. Весной они приехали в Киев, но, увы! меня уже там не было. Я далеко уже был весною, и о мелькнувшей радости вспоминал как о волшебном очаровательном сне»¹.

Немає жодного сумніву, що образ дівчини, змальований поетом у повісті «Близнецы», нагадує дівчину, про яку згадує А. Чужбинський.

* * *

Показовим є прагнення Шевченка до педагогічної діяльності. Живучи в Києві, він шукав можливості безпосередньо прищеплювати студентській молоді вироблені ним реалістичні і демократичні засади. 27 листопада 1846 року Шевченко звертається до попечителя Київської учбової округи Траскіна з проханням призначити його на посаду вчителя малювання в Київський університет, оскільки, з переходом на пенсію викладача

¹ Тарас Шевченко, т. IV, стор. 104—106.

університету художника К. Павлова, там відкрилася така вакансія. 10 грудня він звертається з цим самим проханням до київського генерал-губернатора Бібікова.

Т. Г. Шевченко (фото Гудовського, 1859 р.)

За посаду вчителя малювання в Київському університеті змагалося кілька художників. Крім Шевченка на неї претендували Шлейфер, Н. Буяльський та Й. Габерцеттель. Переміг у конкурсі Шевченко. На його боці було чимало переваг, насамперед, загальновишній і майлярський хист, чудова атестація від Петербурзької академії художеств, знайомства в університетських колах, зав'язані під час роботи в Археографічній комісії. 21 лютого 1847 року міністр освіти граф Уваров повідомив попечителя округи про затвердження Шевченка учителем малювання в університеті з річним іспитивим терміном. 15 березня міністр повідомив про це і генерал-губернатора.

* * *

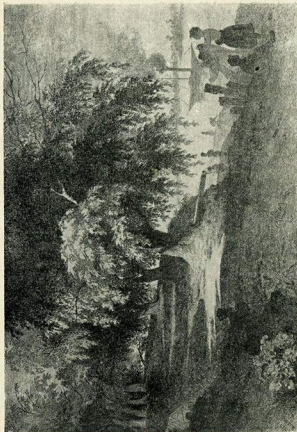
Протягом 1843—1847 років остаточно сформувався матеріалістичний світогляд,

революційно-демократичні, суспільно-політичні і естетичні переконання, реалістичний художній метод Шевченка.

Поет твердо стає на позиції послідовного революційного демократизму, приходять до думки про необхідність знищення кріпацтва і повалення самодержавства та всіх його породжень шляхом селянської революції. В своїх творах і в своїй практичній діяльності він виступає як полум'яний патріот-демократ, самовідданий борець за соціальне і національне визволення свого уярмленого народу, свого сплюндрованого краю.

Поступово Шевченко стає ідейним вождем передової молоді Києва. За здійснення своїх високих ідеалів він бореться не тільки засобами поета й художника, а й безпосередньою політичною роботою.

Ще в 1843 році передове студентство Київського університету заснувало таємний гурток, який на початку 1846 року перетворився на таємне політичне товариство — Кирило-Мефодіївське братство. Живучи в Києві і працюючи в Археографічній комісії, нерозривно зв'язаний з університетом, Шевченко познайомився і зблизився з багатьма членами цього товариства, а згодом і сам вступив до нього. Радянськими істориками і літературознавцями остаточно доведено, що великий поет брав участь у Кирило-Мефодіївському товаристві, яке являло собою таємну антикріпосницьку політичну організацію.

Т. Г. Шевченко. У Києві.

Засновниками товариства були молодий професор Київського університету М. І. Костомаров; вихованець Дерптського університету, кандидат прав, чиновник М. І. Гулак; студент, а згодом учитель, В. М. Білозерський. До складу товариства увійшов учитель П. Куліш, поміщик-республіканець М. Савич і студенти університету: О. Навроцький, І. Посяда, Г. Андрузький, О. Маркович, Д. Пильчиков та інші.

Всіх учасників товариства об'єднували спільні цілі — ліквідація кріпосного права, об'єднання слов'янських народів в єдину республіканську федерацію. Але ідейної єдності між членами товариства не існувало.

Проблемою проблем того часу було питання про звільнення селян, яке не давало спокою передовим людям Росії своєю невідкладністю. Виникало питання, як саме досягти волі для народу. Адже ні уряд, ні поміщики не хотіли ліквідувати кріпосне право. Проти кріпосництва виступали демократи і ліберали. Перші обстоювали ідею всенародного збройного повстання проти царизму і водночас проти кріпосництва, другі доводили, що скасувати кріпацтво можна мирним шляхом, за допомогою реформ. Але різкого розмежування (на ділі) між демократами і лібералами в 40-х роках ще не було.

Кирило-Мефодіївське товариство відбило, як у дзеркалі, ці настрої. В ньому теж виникло дві течії, два крила.

Правий буржуазно-ліберальний напрям в Товаристві очолили Костомаров, Білозерський, Куліш. У питанні знищення кріпацтва вони обстоювали мирний шлях, шлях реформ. На їхню думку, треба було ширити освіту серед поміщиків, виховувати в них християнську любов до кріпаків, і згодом вони самі погодяться на звільнення своїх рабів. В справі слов'янської федерації представники правого крила кириломефодіївців розвивали ідеї українського буржуазного націоналізму. На їхню думку, Україна мала відіграти у визвольній боротьбі слов'ян керівну, провідну роль — роль «месії»...

Ліве крило в товаристві очолював Гулак, який разом з Навроцьким, Посядою, Андрузьким, Савичем та іншими обстоював демократичні позиції. Всі вони, ще до приходу Шевченка в організацію, перебували під впливом його революційно-демократичних ідей. Але питання тактики не були цілком ясними і для Гулака та його однодумців. В їхніх поглядах були тільки виразні революційні тенденції, дуже далекі від революційних дій.

Про незгоди і боротьбу поглядів між учасниками Кирило-Мефодіївського товариства згодом писав сам Костомаров: «Коли я розповів Шевченкові про існування товариства, він зразу ж виявив готовність пристати до нього, але поставився до його ідей з великою задерикуватістю і крайньою нетерпимістю, що призвело до багатьох супе-

речок між мною і Шевченком»¹. Дуже показовим щодо цього є спогад Костомарова про одні збори братчиків на квартирі у Гулака, на яких жваво обговорювалися злободенні політичні питання. «Шевченко і я, — пише Костомаров, — гарячкували, мріяли про те, як розростеться товариство; Шевченко, за своїм звичаєм, говорив не зовсім цензурно про існуючий порядок»².

Про існування товариства Шевченко довідався від Костомарова при першому знайомстві з ним — у квітні 1846 року. Виявивши готовність пристати до організації, Шевченко прочитав Костомарову дещо з своїх невиданих творів. «Вони, — згадує Костомаров, — цілком захопили мене. Особливо сильне враження справив «Сон», невидана антицензурна поема Шевченка. Я читав і перечитував її цілу ніч і був у справжньому захваті. Мабуть, і ця обставина також чимало сприяла нашому остаточному дружньому зближенню. Довгі вечори просиджували ми влітку на Хрещатику, в саду за чаєм. Нескінченні велися між нами розмови і суперечки»³.

Вступив Шевченко до товариства в 1846 році. Відомо, зокрема, що всі члени товариства зібрались 25 грудня 1846 року на квартирі в Миколи Гулака. Досі вважалося, що квартира ця, яка належала протоієрею

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 158.

² Там же, стор. 158.

³ Там же, стор. 157.

Андріївського собору Завадському, містилася в садбі собору. Останнім часом висунуто думку, що будинок протоіерея Завадського, де жив Гулак і де збиралися члени Кирило-Мефодіївського товариства, стояв на розі Кадетської (тепер Леніна) і Університетської (тепер Володимирська) вулиць. До нашого часу цей будинок не зберігся¹. Настрої молоді, яка тут збиралася, яскраво охарактеризував Куліш в листі до Плетньова 29 грудня того ж року: «Серед тутешньої молоді, що закінчила університет, я знайшов страшне хвилювання умів і готовність до найфемерніших витівок... Я побачив себе посеред задумливих облич, понурених лобів і насуплених брів. Я внутрішньо сміявся і досадував. Холодність моїх міркувань вразила їх, і вони, здається, запідозрили в мені столичного егоїста»².

З появою Шевченка в товаристві суперечки між його членами загострилися. Поет поставився критично до багатьох ідей, що їх проповідували братчики. Хоча він співчував боротьбі слов'ян за своє визволення, але ніколи не забував інтересів інших народів, про що яскраво промовляла його поема «Кавказ». Поет чітко і ясно заявив друзям, що визнає єдиний шлях до волі народу — збройне повстання, повалення царизму.

¹ Л. Хинкулов. Тарас Шевченко. ГИХЛ, М., 1960, стор. 464.

² С. П. Кирилюк. Т. Г. Шевченко. Життя і творчість, Держлітвидав, К., 1959, стор. 246.

КОБЗАРЬ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Матію Козачеву Чолому.
Матію Козачеву Чолому.
Козачовъ Платона Семеренка

С. ПЕТЕРБУРГЪ
ВЪ ДРУКАРНІ П. А. КУЛІША
1860

«Кобзарь» 1860 року з дарчим написом
Т. Г. Шевченка М. К. Чолому.

Відкритий заклик до революції, проголошений Шевченком у товаристві, справив на братчиків велике враження. Поет читав друзям свої нелегальні революційні твори — «Сон», «Кавказ», «Єретик», «І мертвим, і живим». Він приголомшував їх своєю ненавистю до царизму і всіх гнобителів, своєю рішучістю до відкритих дій, запалював на боротьбу проти самодержавства. Костомаров признавався: «Тарас Григорович прочитав мені свої ненадруковані вірші. Мене охопив страх... Я побачив, що муза Шевченка роздирала завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, й цікаво було зазирнути туди!!! Поезія завжди йде вперед, завжди відважується на сміливе діло; за нею йдуть історія, наука і практичний труд. Легше буває останнім, але важко першій. Сильний зір, міцні нерви треба мати, щоб не осліпнути чи не зомліти від раптового світла істини, доброзичливо прихованої для спокійного натовпу, який іде вторганою дорогою повз таємничу завісу і не знає, що таїться за цією завісою! Тарасова муза прорвала якийсь підземний заклет, вже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатами, засипаний землею, навмісне зораною і засіяною, щоб заховати від нащадків навіть згадку про місце, де знаходиться підземна порожнеча. Тарасова муза сміливо ввійшла в цю порожнечу зі своїм негасимим світочем і відкрила за собою шлях і сонячному промінню, і світлому по-

Тут, на Приорці, в 1859 році жив Шевченко (вул. Вишгородська, 5).

вітру, і допитливості людській. Легко буде входити в це підземелля, коли повітря туди проникне, але яка сила людська може вистояти проти вікових випарувань, які вбивають умиць всі сили життя, гасять всякий земний огонь! Горе сміливцю-поету! він забуває, що він людина; і якщо перший зважується ступити туди, то може впасти. Але поезія не злякається ніяких згубних випарів, якщо тільки вона справжня поезія; і не згасить її світоча ніяка історична чи моральна вуглекислота; бо світоч цей горить нетлінним огнем — огнем Прометея...»¹.

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 447—448.

* * *

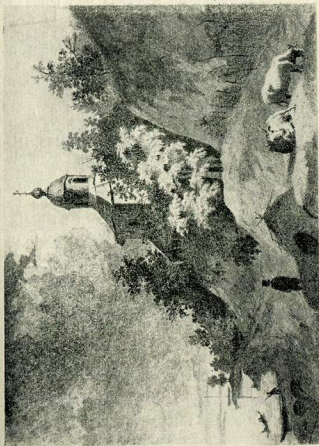
Наприкінці лютого 1847 року Костомаров писав Шевченкові, який перебував тоді у Чернігові: «Тарасе! Доки ти, братіку, сидітимеш у тій цареградській гостиниці? Приїзди у Київ. Я запевне дізнався, що тебе вже постановлено учителем малярського іскуства в університеті, у виді опита, як кажуть. Іванишев тобі кланяється і каже, щоб ти приїздив до Києва. Ще раз кажу тобі, щоб ти не гуляв у Чернігові, коли нема пильного казенного діла»¹.

У березні-квітні 1847 року в Києві відбулися події, які розлучили Шевченка з Україною. М. І. Костомаров розповідає: «На зиму знову з'їхалися до Києва всі члени товариства і постійно збиралися то в одного, то в другого. 25 грудня 1846 року було фатальним днем для членів товариства. Зібралися ми в квартирі Гулака, був і Савич. Шевченко і я гарячкували... Тимчасом за стіною сидів Петров і записував все, що говорилося; потім написав донос у III відділення. Але біда звалилася на членів товариства не так скоро. Савич виїхав закордон, тоді ж у грудні. Всі інші збиралися, як і раніше, говорили, діяли, згідно з планами товариства і роз'їхалися вже на кінець посту. У Києві залишилися я і Шевченко»².

Донос Петрова справив на київських ад-

¹ Тарас Шевченко. Листування, ДВУ, К. 1929, стор. 245.

² «Киевская старина», 1904, кн. 2, стор. 285.

Т. Г. Шевченко. Видубецький монастир.

міністраторів, на чолі з Бібіковим, враження бомби, що вибухнула. Царський уряд одержав донесення з Києва про існування таємного політичного товариства 17 березня 1847 року, а вже 18 березня було заарештовано Гулака в Петербурзі. Незабаром після цього в Києві заарештували Андрузького, Костомарова, Посяду, Навроцького, а у Варшаві — Куліша і Білозерського. Костомаров згадував перед смертю: «Меня повезли в Подольську часть и посадили в грязной комнате, с двумя солдатами». Шевченка було заарештовано 5 квітня біля Московської застави, при в'їзді в Київ, в момент його повернення з відрядження до Чернігівської губернії. Про це він розповідав так: «Іду під вечір, думаю, спізніюся на весілля Костомарова: адже я дав йому слово бути в нього за шафера; поїду просто до нього. Поголився, одяг білий галстук і фрак і зійшов на паром через Дніпро. Тут мене цап, і просто до Фундукля. Він засміявся, коли мене побачив: «Що це, Тарасе Григоровичу, в дорозі, і в білому галстуці та фракці!» — «Я боярином на весіллі у Костомарова», — відповідаю. — «Ну, куди молодого, туди і бояр повезуть», — пожартував Фундуклей. — «Добре весілля», — подумав я»¹.

Так урвалося все світле і щасливе в житті Шевченка — так урвалася його молодість.

¹ Н. И. Костомаров. Автобиография, «Русская мысль», 1885, кн. V, стор. 218, примітка. (Переклад мій — В. У.)

Кілька днів у 1859 році поет жив у Гудовського (пл. Калініна, 8).

Під час арешту в руки жандармів потрапили рукописи революційних шевченкових творів, в тому числі поема «Сон», в якій висміювалося самодержавство, зневажалися «короновані глави».

У дні арештів братчиків поліція знайшла у Києві на одному з парканів рукописну прокламацію. В ній був заклик до «вірних синів України» — змити ганьбу, підняти руки за велику справу¹. Прокламація була рішуча за настроєм і свідчила про «страшное волнение умов» серед киян. Цілком можли-

¹ П. А. Зайончковский. Кирилло-Мефодиевское общество. Изд-во Московского университета. М. 1959, глава V, стор. 117.

во, що в Києві в той час існувала крім братства ще й інша політична організація— проте вона не встигла виявити себе, бо після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства почалися репресії.

Зазнав репресій і Київський університет, де було замінено ректора, інспекторів та деяких інших службовців. Переполох був загальний і постійно підтримувався обшуками у студентів. Бібіков наказав «мати ретельний нагляд по округу і університету», вилучити твори Шевченка, Костомарова, Куліша і програмні документи Кирило-Мефодіївців, особливо пильно слідкувати за тими, хто займається «малоросійськими древностями, историею и литературою». Циркуляр міністерства освіти наказував поширювати серед вихованців ідеї російської офіційної народності.

Проте передове студентство університету не злякалося. В умовах переслідувань воно створило нову політичну організацію, яку поліція так і не виявила.

На другий день після арешту Шевченка було відправлено до Петербурга, де у казематі III відділу імператорської канцелярії вже сиділи його друзі.

* * *

З усіх учасників Кирило-Мефодіївського товариства найжорстокішої кари зазнав Шевченко, головним обвинуваченням проти якого були його нелегальні революційні тво-

ри, насамперед, антисамодержавна сатирична поема «Сон». «Художника Шевченко, — доповідали жандарми Миколі I, — за сочинення возмутительных и в высшей степени дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, определить рядовым в Оренбургский отдельный корпус, с правом выслуги, поручив начальству иметь строжайшее наблюдение, дабы от него ни под каким видом не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений». На полях цієї доповіді цар власноручно дописав: «Под строжайший надзор и с запрещением писать и рисовать»¹.

За десять літ тяжкої солдатчини спочатку в Оренбургських, а потім у Закаспійських степах, Шевченко не розтратив своєї життєлюбності і полум'яної відданості інтересам трудящого люду, своєму рідному багатостраждальному народові, не пригасив своєї всепопеляючої ненависті до «розпинателів народних». «Караюсь, мучуся, але не каюсь», — з гідністю заявляв поет своїм мучителям. А повертаючись у 1857 році із заслання, він писав у щоденнику: «Мне кажется, что я точно тот же, что был и десять лет тому назад. Ни одна черта в моем внутреннем образе не изменилась»². Те ж саме відзначають і сучасники Шевченка: «Невси-пуще горе» не зломило його; він зостався

¹ Збірник «Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах», Держполітвидав УРСР, К., 1950, стор. 114—115.

² Тарас Шевченко, т. V, стор. 14.

людиною з чистим серцем, людиною у повному розумінні цього слова. Поет, громадянин, живописець, гравер, співець, — він скрізь ішов чесно й розумно»¹.

Політично-революційний кругозір поета на заслання значно розширився. Він побачив тяжке становище азійських народів, зустрівся тут з політичними засланнями, міцно подружився з ними, багато перечитав та передумав — і повертався з заслання загартованим революціонером.

Всі листи Шевченка з заслання на батьківщину пройняті зворушливо-ніжною і щирою любов'ю до Дніпра, до Києва, до України, до друзів: «Одно, чего бы я просил у бога, как величайшего блага, это хоть перед смертью взглянуть разочек на вас, добрых друзей моих, на Днепр, на Киев, на Украину»².

Повертаючись із заслання, Шевченко ливу душею на Україну, в улюблений Київ. Поет перебирав у пам'яті все, що було там колись пережито. Згадає він і події 1847 року і тих людей, які відіграли ганебну роль в його житті.

У Нижньому Новгороді він пише поему «Юродивий», дія якої відбувається в Києві. З обуренням і ненавистю поет таврує тут київського генерал-губернатора Бібікова, який прославився свавіллям, деспотизмом, жорстоким ставленням до людей:

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 506.

² Тарас Шевченко, т. VI, стор. 67.

Не сотні вас, а мільони
Полян, дулебів і древлян
Гаврилич гнув во время оно;
А вас, моїх святих киян,
І ваших чепурних киянок
Оддав своїм прафосам п'яним
У наймички сатрап-капрап.

Одночасно з цим Шевченко гнівно картає в поемі «землячків» — українських, зокрема київських панів, що плазували перед грізним фаворитом царя, зраджуючи інтереси народу:

Німії, подлії раби,
Підніжки царській, лакеї
Капрала п'яного! Не вам,
Не вам, в мережаній лівреї,
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую статі
І за свободу. Розпинаті,
А не любите ви вчилися брата.

Шевченко повертався з заслання в період революційної ситуації. Царська Росія була немов на вулкані: кожную мить могла вибухнути селянська революція. Окремі поміщики зрозуміли, що краще звільнити селян від кріпацтва згори, ніж чекати, поки вони самі звільнять себе знизу. Цар Олександр II теж погоджувався звільнити селян, але справа ця затягувалася.

В Петербурзі Шевченко незабаром входить у коло «революційної партії» Чернишевського, стає близькою людиною найперевіших діячів культури і революції того часу. Він не просто зустрічається з Чернишев-

ським, Добролюбовим, Некрасовим, Михайловим, Сераковським, Курочкіним, а стає їх найближчим соратником. Більше того, за припущенням деяких радянських дослідників¹, Шевченко стає членом підпільного революційного центру Чернишевського.

У цей час він ідейно ще далі відійшов від колишніх спілників по Кирило-Мефодіївському братству, лібералів типу Костомарова чи Куліша.

Наприкінці травня 1859 року Шевченко вирушає з Петербурга на Україну. Ця подорож була задумана поетом не тільки тому, що він прагнув після тривалої розлуки з батьківщиною знову відвідати рідні місця, зустрітися з близькими людьми, відпочити після десятирічних поневірянь на засланні. У цей напружений час Шевченкові хотілося бути серед свого народу, допомогти йому розібратися у складних політичних обставинах, разом з ним «сталити обух», «гострити сокиру», готуватися «будити хиренну волю». Поет мріяв назавжди лишитися на батьківщині, підшукавши собі «затишний при-тулок».

Шевченко відвідав рідних у Кирилівці, побував у Козачковського в Переяславі, пожив у Корсуні в свого родича Варфоломія

¹ а) Є. С. Шабліовський. Шевченко і російська революційна демократія. Видавництво АН УРСР. К., 1958, стор. 189—196.

б) Л. Хинкулов. Шевченко и его современники. Ж. «Советская Украина», 1955, № 8, стор. 175.

Шевченка, завітав у Прохорівку до Максимовича.

Він зустрічався з робітниками Городищенської цукроварні. За свідченням Максимовича, поет приходив до нього на Михайлову гору лише ночувати, а решту часу проводив у полі, з селянами.

Шевченко подорожував по Київщині, Корсунщині і Черкащині. Це були саме ті місця, де кріпаки добре ще пам'ятали події «Київської козащини» — селянського повстання 1855 року, — де ще не загоїлися рани від жорстоких розправ карателів з учасниками селянських заворушень 1859 року.

Та не дримали й царські сатрапи. Не встиг ще Шевченко виїхати з Петербурга, як III відділ і Петербургський обер-поліцмейстер надіслали розпорядження Київському і Чернігівському генерал-губернаторам, а також корпусові жандармів про те, щоб за поетом було встановлено суворий поліцейський нагляд.

Саме тоді, коли Шевченко підшукав собі біля Канева місце, щоб назавжди оселитися на дніпровських кручах, ближче до народу, його несподівано було заарештовано.

Наприкінці липня Шевченка під арештом привезено до Києва.

Так довелося поетові зустрітися з улюбленим містом після дванадцятирічної розлуки...

За переказами княн, Шевченка було ув'язнено в пересильний тюрмі, етапному до-

мі на Подолі, у будинку № 2 по Братській вулиці. Нами встановлено, що в 1859 році в цьому будинку дійсно була пересильна тюрма. Про це говорять архівні матеріали Київської міської думи та літературні джерела¹.

Незабаром Шевченка було звільнено з-під арешту: його взяв на поруки киянин Ю. Ботвиновський. Але поет залишився під суворим наглядом поліції. Прожив Шевченко в Києві в цей час усього два тижні, після чого повернувся до Петербурга. Фактично царський уряд заборонив йому жити на Україні.

Про київські адреси Шевченка цього періоду відомо небагато. Розповіді сучасників про це не досить чіткі.

У багатьох спогадах зазначено, що поет кілька днів жив у фотографа-художника Гудовського, вихованця Петербурзької академії художеств, в будинку, що стоїть і нині на площі Калініна під № 8. За радянської влади на ньому встановлено меморіальну дошку.

Сучасники згадують, що жив Шевченко і в Ю. Ботвиновського, по Георгіївському провулку, № 11. Як свідчать мешканці цього провулку, будинок Ботвиновського знищили німецькі фашисти під час Великої Вітчизняної війни.

¹ Див. ст. «Біографія одного будинку», газ. «Вечірній Київ» від 22 червня 1960 р.

Цікаві спогади Крапивіної¹ про перебування Шевченка на Приорці.

Показово, що поет залишив центр міста і перебрався на його далеку околицю.

Одного разу Шевченко раптом кинув серед глибокої ночі веселе товариство в квартирі

Ботвиновського і пішов геть. Усіх присутніх це вразило — ніхто нічого не розумів. Пізніше було висловлене припущення, що причиною цього вчинку поета була одна підозріла людина на вечорі, за думкою багатьох — шпигун. Сучасники називали і прізвище цієї людини — Аскоченський, той самий підлабузник Бібікова, що колись перелякався, почувши Шевченкові вірші в генерал-губернаторському домі. Поява Аскоченського на товариському вечорі, особливо якщо вона була несподіваною, могла дійсно схвилювати поета. Таких людей він гостро ненавидів і зустрічей з ними уникав.

Бюст Т. Г. Шевченка в саду музею.

¹ Крапивіна — літературний псевдонім С. М. Лободи. П' «Несколько слов о Т. Г. Шевченко» надруковано в ж. «Пчела», 1878, № 5.

Пішовши від Ботвинівського, Шевченко оселився на Приорці.

Досі вважалось, що будинок, в якому жив тут Шевченко, не зберігся. Проте, в 1957—1958 рр. П. Білецький та К. Шевченко встановили, що це є будинок по Вишгородській вулиці, № 5¹.

Поет багато душі і часу віддавав приорським дітям. Він збирав їх у дворі, бавився з ними, водив їх у ліс, купував для них корзинами яблука, груші та інші гостинці².

Зустрівся Шевченко і зі своїм давнім товаришем І. М. Сошенком, який тоді викладав малювання у Другій київській гімназії.

Сошенко познайомив Тараса Григоровича з учителем цієї ж гімназії М. К. Чалим, палким цінителем Шевченкової поезії.

Поет бував дома у Чалого, який розповідає про це у своїй книжці про життя і творчість Шевченка дуже скупю.

У своїй книзі Чалий згадує, як вони з Шевченком і Сошенком гуляли на Володимирській гірці. Поет сумував, милуючись розкішним краєвидом, який навівав йому спогади про молодість, безжально обкрадену царськими сатрапами.

Бував Шевченко і в родині Сошенка. В ці дні він близько зійшовся також з учителем 2-ї гімназії І. Д. Красковським. Разом з Сошенком і Чалим не раз ходив до нього в

¹ Див. газ. «Вечірній Київ» від 6 грудня 1957 р. та «Київський комсомолец» від 9 березня 1958 р.

² «Спогади про Шевченка», стор. 367.

гості. Будинок Красковського стоїть і нині на розі Михайлівського провулка і Ірининської вулиці під № 10/26. До 100-річчя з дня смерті Шевченка на цьому будинку встановлено меморіальну дошку з зображенням поета (скульптор — О. П. Олійник).

Як і за молодих років, Шевченко прихильно ставився до простих людей. З ними він охоче зустрічався і дружив. Поет знайшов час, щоб відвідати слугу М. В. Юзефовича — Василя, до хазяїна ж його не зайшов¹. Поет не міг забути про його зрадницьку роль в справі кирило-мефодіївців.

У ці роки в Києві працював славнозвісний хірург М. І. Пирогов, котрий, займаючи посаду попечителя Київської учбової округи, виявив не тільки блискучі педагогічні здібності, але й глибоко прогресивний підхід до справи виховання і поширення освіти в народі: з його ініціативи було скасоване застосування у школах фізичної кари, а юнакам, які в зв'язку зі своїм низьким соціальним становищем не мали закінченої гімназичної освіти, було дозволено слухати університетські лекції. Завдяки його енергійній підтримці передові викладачі та студенти Київського університету заснували в Києві перші в Росії недільні школи для народу, що, розвинувшись і зміцнившись, швидко множились по всій країні.

Шевченко відіграв видатну роль у справі заснування і зміцнення київських недільних

¹ «Спогади про Шевченка», стор. 193.

«4 генваря 1861.

шкіл. Це підтверджує сам Пирогов. У статті «О воскресных школах» він пише: «Первая русская воскресная школа открыта была мною в Кіеве, при подольском училище, в 1859 г. ...За учреждение воскресных школ принялись первые малороссы, ревностные поклонники... Шевченки, из учеников проф. Павлова»¹. Немає жодного сумніву в тому, що в розмовах між Шевченком і Чалим, Красковським та Сошенком тема недільних шкіл займала багато місця. Усі листи Шевченка до М. К. Чалого, через якого поет підтримував зв'язок з київськими недільними школами, пройняті турботою за ці школи. Справа зміцнення і розвитку недільних шкіл, поліпшення їхньої роботи так захопила Шевченка, що він береться за укладання українських підручників для них. В 1861 році він видає у Петербурзі «Букварь южнорусский», а в листі до Чалого від 4 січня того ж року повідомляє про свій намір укласти для недільних шкіл слідом за букварем підручники з лічби (арифметики), етнографії, географії та історії України. Характерно, що Шевченко прагне, щоб його «Букварь» проник на села. У тому ж листі, повний текст якого (точно за знайденим оригіналом) друкується вперше, він писав:

¹ Н. И. Пирогов. Сочинения, т. II, СПб. 1887, стор. 219—220.

*Вельми шануемий Михайло Корнієвичу!
Посилаю вамъ напоказъ 10 экз. мого
Букваря, а изъ контори транспортвъ ви
получите 1000 экз.*

*Добре булобъ якби можна роспуститъ
його по уезднихъ та по сельскихъ школахъ.
Та вже що хочите те и робить з нимъ, а якъ
богъ поможе збирете за його гроши то поло-
жить ихъ въ касу вашихъ воскреснихъ
школъ.*

*Я и чувъ и читавъ що Високоприсвя-
щенний Арсеній дуже возревновавъ о сель-
скихъ школахъ, и жалуеця, що не печата-
ють дешевихъ Букваривъ. Покажить йому
мій Букварь, и якъ що вподобаеця то я и
йому пришлю хочъ 5000 экземп. Звичайно
за гроши, бо це не мое добро, а добро на-
шихъ убогихъ воскреснихъ школъ. Такъ и
скажить йому. Думка есть за Букваремъ
напечатать личбу (арифметику) и цини и
величини такоижъ якъ и Букварь. За лич-
бою, этнографію и географію въ 5 копійокъ.
А исторію, только нашу, може вбгаю въ 10
копійокъ. Якби богъ помигъ оце мале дило
зробить, то великебъ само зробилося.*

*Старе лидащо таки спромоглося на ар-
кушт паперу та вже такъ його змереживъ
що й курци нема де клонуть, та такъ по-
письменному що я насилу второпавъ. Кла-
няюся и йому и його жинци. Те що просивъ
винъ може зробиця.*

*Бувайте здорови нехай вамъ богъ пома-
гає навсе добре. Низенько кланяюся вашій
жинци и вамъ.*

Искренній вашъ

Т. Шевченко

*Чи бувъ мій братъ у васъ, и що винъ
тамъ зробивъ съ своїми недолитками?»¹.*

В листі від 12 січня 1861 року він пові-
домляє того ж таки Чалого: «Послав я сьо-
годні вам свого добра (тобто букварів —
В. У.) 1000 штук. Прийміть його та що хоче-
те, то те з ним і робіть. Добре було б, якби
його можна було пустить в села: там би

¹ В процесі роботи над цією брошурою нам по-
щастило знайти невідомий досі автограф листа Шев-
ченка до М. К. Чалого від 4 січня 1861 р. та примір-
ник «Кобзаря» 1860 року з авторським дарчим напи-
сом Чалому. Ці дорогі реліквії зберігалися в
особистому архіві Чалого, разом з іншими листами
Шевченка до київського вчителя. Умираючи на 91
році життя (1907 р.), Чалий вручив цей архів своєму
внукові Леонідові Олександровичу Сліщенку для пе-
редачі М. Г. Біляшівському, директорві київського
Українського музею, заснованого в 1904 році. Проте
архівом завододів брат дружини Чалого Михайло
Юхимович Добрашов, а після його смерті (1919 р.)
архів зберігала дружина, Любов Федорівна Доб-
рашова. Така ж доля спіткала і багату бібліо-
теку Чалого. У Добрашових архів Чалого, а в його
складі і автографи листів Шевченка, пролежав
42 роки. Лише після смерті Л. Ф. Добрашової
(1949 р.) її племінниця Л. В. Скубачевська через аго-
нома Хому Даниловича Грама передала цей архів
до Київського будинку-музею Шевченка.

Пізніше архів Чалого потрапив до київського

воно швидше прийнялося»¹. У Петербурзі
Шевченко виступав з читанням своїх віршів
на літературних музичних вечорах, які
влаштувалися на користь недільних шкіл.
Як і інші революційні демократи, Шевченко
покладав на недільні школи великі надії, як
на засіб поширення в народі освіти та, од-
ночасно, як на засіб революційної пропа-
ганди. Ці надії були небезпідставними: не-
дарма вже в 1862 році уряд закрити усі не-
дільні школи та народні читальні.

Останні дні в Києві Шевченко провів у
зустрічах і сердечних розмовах з представ-
никами демократичної київської інтеліген-
ції. Ще в 1843 році у бібліотеці, відкритій
на Подолі П. Должиковим, читачам почали
видавати його «Кобзар» і «Гайдамаки»².
Серед подолян було багато прихильників
поета. Про одну зустріч Шевченка в ці дні

Державного музею Шевченка, а потім до відділу
рукописів Інституту літератури АН УРСР, де збері-
гається й тепер. Але Л. В. Скубачевська залишила
собі на пам'ять автограф листа Шевченка до Чалого
від 4 січня 1861 року і «Кобзар» 1860 року з дарчим
написом Шевченка. Влітку 1961 року нам вдалося
розшукати в Чернігові ці рештки архіву Чалого.
Зараз вони передані — лист до відділу рукопи-
сів Інституту літератури АН УРСР, а «Кобзар» — до
київського меморіального будинку-музею Шевченка.
Докладніше про це див. у нашій статті «Дорогоцінні
знахідки» («Літературна газета» від 22 серпня
1961 року).

¹ Тарас Шевченко, т. VI, стор. 227.

² Див. Д. Косарик. Життя і діяльність
Т. Шевченка. Вид-во «Радянський письменник», К.
1955, стор. 52.

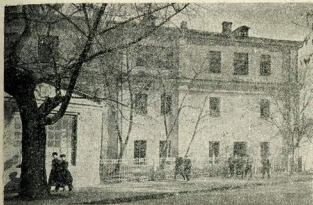
з молодими вчителями і чиновниками Подолу розповів у своїх спогадах Ф. Лобода. «Зовсім інакше,— згадує він,— минуло чаювання на Почайні¹, влаштоване молодими шанувальниками таланту Шевченка з чиновницького й педагогічного гуртків. Компанія була невелика; зібрались люди близькі; пили чай, посадивши на траві, і розмовляли про красу київської природи й України взагалі, про минулі часи, про багатства народної поезії, про необхідність збирати пам'ятки народної творчості та інше... Дорогий наш гість був спочатку задумливий і мовчазний; потім потроху розговорився, захоплювався Дніпром, Почайною, краєвидами Києва, Андріївської церкви, Шекавиці, а коли сонце сховалось за горами, легкий туман пішов Оболонням², і вгорі на чистому небі стали з'являтися то там, то сям яскраві мерехтливі зірки, Шевченко, стоячи обличчям до заходу, своїм чистим, сріблястим, злегка тремтячим голосом заспівав свою улюблену пісню: «Ой зйди, зйди, ти вечірняя зіронько»...³.

Це було поетичне прощання Шевченка з Києвом, з Україною, з рідним народом; знов побачити їх йому вже не довелося.

¹ Почайна — річка, притока Дніпра, яка колись проходила за Шекавицею, перетинала Поділ і впадала в Дніпро поблизу пам'ятника «Хрещення Русі».

² Оболонь — місцевість на Подолі, що межувала з Почайною.

³ «Спогади про Шевченка», стор. 53.

Дім на Подолі, вул. Братська, 2 (текст стор. 52—53).

Останню ніч у Києві поет провів у колі своїх найближчих друзів, у сім'ї вчителя І. Д. Красковського, дружина якого Єлизавета Іванівна прекрасно виконувала народні українські пісні. Тут вони сміялися і плакали, співали і жартували, прощалися назавжди; більше вони вже не побачилися.

Цікаво, що саме від Красковської записав композитор М. Лисенко текст і мелодію пісні «Да у Києві на ринку», яку, можливо, чула Єлизавета Іванівна. в цю прощальну ніч від Тараса Григоровича Шевченка.

На світанку 13 серпня (а за спогадами поета 14 серпня) пішов Шевченко від Красковських на Приорку, де тепло попрощався з своїми пріорськими друзями і виїхав до Петербургу.

Після повернення з України Шевченко жив недовго — всього 17 місяців. Увесь цей час він напружено працював, незважаючи на поганий стан здоров'я.

Багато працюючи, хворий Шевченко все частіше і частіше переносився думкою на Україну, в рідний Київ, на високі Дніпровські кручі. Його ніколи не залишала запевітна мрія оселитися на батьківщині, «щоб хоч умерти на Дніпрі, хоч на малесенькій горі».

* * *

26 лютого (10 березня) 1861 року Шевченко помер.

Поховали поета спочатку в Петербурзі на Смоленському кладовищі, але через два місяці тіло його було перевезено, згідно заповіту, на Україну.

Шостого травня 1861 року народ і передова київська інтелігенція, очолювана студентами університету та іншою учнівською молоддю, зустріла труну з тілом Шевченка в Броварах.

Киянам хотілося поховати поета у своєму місті. Молодь підготувала могилу на Щекавицькому кладовищі. Студенти клопоталися про дозвіл поставити труну в університеті для загального вшанування, але місцева влада відмовила в цьому. Труну було дозволено поставити в скромній церкві Різдва на Поштовій площі на Подолі (не збереглася). Труну несли на руках по Лан-

цюговому мосту і по Набережній до самої церкви (тут зараз сквер проти фунікулера). Передова громадськість Києва була схвильована зустріччю з прахом улюбленого поета, співця України, борця за її щастя.

Сьомого травня кияни прощались з останками поета. В цей момент увійшла в церкву невідома жінка в глибокому траурі і, мовчки поклавши на труну терновий вінок, вийшла. Це був найкращий вияв почуттів людей, що зібралися біля труни Шевченка. Це був протест проти всього, що спричинилося до його передчасної смерті. Жандарми відчули, яке враження справив на присутніх терновий вінок, і поспішили сховати його¹.

З сердечною пошаною проводжали кияни труну з тілом улюбленого поета в останню путь. Зібрався великий натовп людей:... «не тільки церква, а й двір були битком набиті; по Олександрівській вулиці, по шосе, на горах Андріївській і Михайлівській і на горі біля Царського саду стояло народу не менше, ніж буває 15 липня, під час Володимирського хресного ходу»².

Поховали Шевченка в Каневі, на високій Чернечій горі, що зветься тепер Тарасовою,

Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий...

¹ М. К. Ч а л а й. Жизнь и произведения Тараса Шевченка, К. 1882, стор. 189—197.

² «Спогади про Шевченка», стор. 62.

Царський уряд переслідував Шевченка і після смерті, забороняючи трудящим вшановувати його пам'ять, відкривати музеї і пам'ятники, видавати його твори.

Негайно після смерті Шевченка було вилучено з продажу і вжитку «Букварь южно-русский», «Кобзарь» та інші видання його творів. Це робилося за активною участю церковників, зокрема ченців Києво-Печерської лаври. Служителі релігійного культу вважали Шевченка безбожником, а його вплив на маси шкідливим і небезпечним.

Проте передова громадськість України чинила опір реакціонерам.

В «Известиях Киевской городской думы» за 1881 рік, в протоколі ч. 6 від 12 березня є цікавий документ — заява тринадцяти гласних Думи, в якій пропонується назвати іменем поета одну з Київських початкових шкіл: «Шевченко протягом тривалого часу жив у Києві, пристрасно любив Київ і оспівав його в багатьох своїх поетичних творах... Ті ідеї любові, правди, добра і світла, які мав і яким служив Шевченко, не можуть не викликати у громадськості, а також у представниці її Думи, глибокої поваги до пам'яті поета. Ось чому ми маємо честь покірно просити Міську Думу вшанувати пам'ять Т. Г. Шевченка, назвавши його ім'ям одне з міських елементарних училищ».

Так хотіла передова громадськість Киє-

ва відзначити в 1881 році 20-річчя з дня смерті Шевченка. Але Дума відхилила клопотання гласних, ініціатором якого був майбутній біограф поета — О. Я. Кониський.

Думка про спорудження пам'ятника Шевченкові стала заповітною мрією українського громадянства з дня смерті поета. Але на перешкоді стояв царський уряд і реакційні сили поміщицько-капіталістичної Росії. Тільки революція 1905 року зрушила цю справу з місця.

Питання про відкриття пам'ятника Шевченкові у Києві було поставлено в 1904 році. Тоді ж створено об'єднаний громадський комітет для здійснення цієї ідеї і порушено клопотання про офіційний дозвіл на збір коштів для спорудження пам'ятника. По всій Україні і далеко за її межами, аж за океаном, у Канаді, почали збирати гроші. За кілька років об'єднаний комітет зібрав понад 100 тисяч карбованців. Було оголошено кілька конкурсів на кращий проєкт пам'ятника. У пресі спалахнула дискусія про те, де саме в Києві слід стояти пам'ятникові великого сина України. В 1909 році Київська міська дума ухвалила спорудити пам'ятник Шевченкові на Михайлівській (тепер Радянській) площі. Але в 1911 році Дума скасувала цю ухвалу. За новою постановою для пам'ятника відвели місце на Караваївській (тепер Льва Толстого) площі. Це викликало гарячий протест з боку передової громадськості, оскільки Караваївська

площа була тоді глухим закутком. Передові кияни вимагали вибрати для пам'ятника місце, гідне пам'яті великого поета. Пропонували поставити пам'ятник в центрі міста — на Софійській площі або в сквері біля Золотих воріт, чи хоча б в одному з наддніпрянських садів, на київських кручах, звідки відкривається чудовий краєвид. Передова громадськість гостро критикувала також якість проектів пам'ятника Шевченкові, називаючи навіть проект скульптора Балавенського, удостоєний на конкурсі другої премії, «бездарним мавзолейним рукоделиєм».

Реакціонери на чолі з духівництвом і, насамперед, заправилами Києво-Печерської лаври, розпочали відкритий похід проти спорудження пам'ятника Шевченкові. В цей час великий російський художник І. Ю. Рєпін намалював ескіз пам'ятника з написом: «Страстотерпцу Великому, поэту очаровательной Украины, Тарасу Григорьевичу Шевченку».

В 1911 році, до 50-х роковин смерті поета, у Києві відкрилася виставка його літературних та малярських творів, було випущено бронзову медаль з його барельєфом.

Та міністр внутрішніх справ Столипін оголосив київський Ювілейний комітет «незаконним», і підготовка до відкриття пам'ятника припинилася.

В 1914 році вся передова Росія збиралася відзначити 100-річчя з дня народження

Шевченка. Діяльно готувалися до цієї дати Петербурзька академія художеств і університет, московська громадськість на чолі з університетом, але з особливим піднесенням готувалася Україна. Тут збиралися кошти для відкриття пам'ятника поетові, влаштовувалися конкурси і створювалися проекти цього пам'ятника, видавалися книжки і листівки.

Довідавшись про все це, царський уряд заборонив відзначати ювілей Шевченка. Почалися репресії. В Києві було конфісковано 12 000 примірників «Кобзаря», що їх підготувало до ювілею видавництво «Криниця».

Знаючи, з яким ентузіазмом готується до ювілею учнівська молодь Києва, попечитель Київської учбової округи Деревницький заборонив учням брати участь у святкуванні роковин Шевченка: «...Беручи до уваги, що обласна говірка, якою писав Шевченко, не може служити ні засобом, ні предметом викладання в російській школі, а його життя, особа і творчість не мають в собі матеріалу, що міг би відповідати її завданням і бути використаним в курсі шкільного навчання, я не бачу жодних підстав, щоб дати дозвіл учням брати участь в ювілейному вшануванні пам'яті поета, що його названо»¹.

Великі кошти, які збрала київська громадськість для відкриття пам'ятника Шев-

¹ Ж. «Радянська культура», К. 1939, кн. III, стор. 192—193.

ченкові, уряд конфіскував: вони пішли на потреби антинародної першої світової війни, розпочатої імперіалістами.

У відповідь на заборону вшанувати 100-річчя з дня народження Шевченка у Петербурзі і в багатьох містах України — Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі — вибухнули страйки і демонстрації. На центральні вулиці Києва вийшли робітники Південно-російського заводу (нині це завод «Ленінська кузня»), студенти університету, політехнічного і комерційного інститутів, слухачки Вищих жіночих курсів, учителі... Але незабаром з'явилися жандарми. Почалися арешти, розгон демонстрантів і розправа над заарештованими. В ці дні Київський комітет РСДРП розповсюджував у місті прокламації, які закінчувались закликом: «Геть самодержавство!»

В. І. Ленін писав, що дії царського уряду в шевченківські дні 1914 р. були найкращою протиурядовою агітацією: «Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна»¹.

* * *

Вільне вшанування пам'яті Шевченка, благодного борця за щастя свого народу,

¹ В. І. Ленін. Твори, т. XX, стор. 196.

Лілея

Защо мене всіх росам в
люди не любимо
Защо мене всіх ворогам
Молоду вб'ють?
За чого вони можуть мене
В неситому виставити
И чужі, а виставити роздвоєні
Вісники на окупітні
Зв'язують мовбучу
Козлаті до в'язи
Вказують мені мій британку
Коронний убивце?
А на думо моє в сестро
И убивце Коронний
Вбивце свого золотого
Сурвону - роздвоє
Ковбасе похвалити
Винити ко мій
Винити в сестро виставити
И тверда в сестро
Землі зривати... в мій
Росам мій
За п'ятими - в мій

Автограф поеми Т. Г. Шевченка «Лілея».

стало можливим лише після Великої Жовтневої революції.

Вже після лютневих подій 1917 року земляки Шевченка відкрили в селі Кирилівці перший у країні пам'ятник великому поетові. В 1918 році за розпорядженням В. І. Леніна були споруджені пам'ятники Шевченкові у Москві та Петербурзі: це був красномовний вияв бережного ставлення радянської влади до пам'яті діячів культури і революції минулого.

Перший пам'ятник Шевченкові у Києві, за проектом скульптора Балавенського, було відкрито на нинішній площі імені Ленінського комсомолу в 1919 році, але того ж року його зруйнували денікінці. У 1920 році вдруге було відкрито пам'ятник Шевченкові в Києві (скульптор Кратко) на площі, що зветься тепер Радянською. В тому ж році білополяки зруйнували і цей пам'ятник.

В 1927 році, до десятих роковин Великої Жовтневої революції, Київський Окрвиконком передав під меморіальний музей Т. Г. Шевченка колишній будинок Житницького по Хрещатицькому провулку, № 8а, де протягом 1846—1847 років жив Шевченко.

У цьому музеї зберігаються такі меморіальні речі поета: полотняна сорочка (подарунок сестри Ярини), костюм, мольберт, етюдник, малярське приладдя, «Кобзарі» з дарчими авторськими написами.

В 1946 році, до 100-річчя перебування Шевченка в цьому будинку, в примузейному садку, за проектом скульптора Галини Петрашевич, споруджено пам'ятник поетові.

Незабутнє враження справляє на відвідувачів цей маленький меморіальний музей. Він чарує теплотою й інтимністю обстановки, переносить уяву в ту далеку епоху, коли жив, боровся, любив і страждав геніальний син українського народу.

Урочисто відзначила Україна в 1939 році, разом з іншими республіками Радянської Вітчизни, 125-річчя з дня народження поета. Тоді ж вільний український народ відкрив у Києві, проти університету, величний пам'ятник Шевченкові (скульптор Манізер).

На відкритті виступив з великою промовою Микита Сергійович Хрущов, палкий шанувальник революційної поезії Шевченка. Він відзначив світове значення поета:

«Тарас Григорович Шевченко близький і дорогий всім народам нашої великої Батьківщини тому, що він у своїх творах виражав думи не тільки української бідноти, але й думи трудящих усіх націй. Слова заклику Тараса Григоровича Шевченка до боротьби проти одвічних гнобителів — царів, панів і капіталістів — ці слова були рідними як українському біднякові, так і біднякові російському, калмику, киргизу, грузину і всім іншим народам... Всі народи виражають свою вдяч-

ність і свою пошану великому поету революціонеру-демократу»¹.

У цей пам'ятний ювілей київський університет і оперний театр було названо ім'ям Шевченка. В 1961 році, в соті роковини смерті поета, на університеті встановлено меморіальну дошку з зображенням великого Кобзаря (скульптор О. О. Ковальов).

Київ — столиця вільної радянської України, став столицею шевченкознавства. Тут створено Інститут Української літератури імені Т. Г. Шевченка і багатий Державний літературно-художній музей Т. Г. Шевченка², Академії наук Української РСР (один з найкращих музеїв світу). В них з великою любов'ю зберігається майже вся література і малярська спадщина поета.

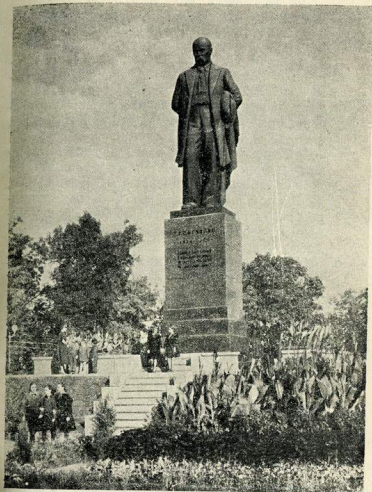
У рукописних фондах інституту літератури зібрано велику кількість автографів Шевченка, його зошит з циклом творів під назвою «Три літа», «захалавні книжечки» з поезіями часів заслання, рукописи повістей, щоденника, листи поета, 4 альбоми з малюнками і літературними записами та інше.

У Державному літературно-художньому музеї зберігається близько 800 малярських творів Шевченка в оригіналі, документи про його життя і творчість, крім цього, художні і скульптурні твори, присвячені поетові...

На відкритті Державного музею

¹ Промова М. С. Хрущова, газ. «Комуніст», 1939 р., 8 березня.

² Адреса: Бульвар Шевченка, 12.

Пам'ятник Т. Г. Шевченку в Києві.

Т. Г. Шевченка, що відбулося 24 квітня 1949 року, був присутній М. С. Хрущов, який з великою любов'ю ставиться до спадщини українського Кобзаря.

Поет М. П. Бажан відзначив у своїй промові: «Відкриття музею Шевченка є ще одним свідченням невтомного дбання нашої партії і уряду про дальший розквіт української національної соціалістичної культури, є доказом того, як достойно шануються і зберігаються її кращі передові традиції. Разом з великими російськими революційними демократами Чернишевським, Белінським, Добролюбовим Шевченко був попередником наукового соціалізму в Росії... був передовим революціонером, мислителем своєї доби»¹.

В післявоєнні роки колектив наукових працівників Інституту літератури імені Шевченка видав VI томів літературної спадщини поета, а науковці Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії, разом з науковцями Державного музею Т. Г. Шевченка, Академії наук Української РСР, підготували до друку VII, VIII, IX і X томи академічного видання, в яких зібрана малярська спадщина Шевченка (понад 800 творів). Це перше повне академічне видання літературно-малярської спадщини Шевченка є великим вкладом в літературознав-

¹ Д. Косарик. Життя і діяльність Т. Шевченка. Вид-во «Радянський письменник», К. 1955, стор. 348.

ство та мистецтвознавство радянського народу.

Прекрасні музеї Т. Г. Шевченка в Києві, Інститут літератури, пам'ятники поета — увесь цей чудовий шевченківський ансамбль, все це національне багатство України, створене розумом, серцем і руками вільного українського народу, під керівництвом партії Леніна, — є дорогоцінним вкладом у скарбницю радянської і світової культури.

На адресу Комуністичної партії та її керівників відвідувачі київських музеїв Шевченка посилають свою сердечну подяку, своєю любов, своє визнання: «Ми пишаємося нашою великою Батьківщиною, партією Великого Леніна і рідним Урядом, які увічнили пам'ять Кобзаря таким чудовим музеєм. Щира подяка їм за це!» — пишуть в книзі відзивів Державного музею Шевченка студенти Київського університету. Захоплені відгуки на всіх мовах світу залишають у книгах вражень музеїв також наші зарубіжні гості — друзі радянського народу.

Науковці Державного музею Т. Г. Шевченка виготовляли і подарували українцям Канади багатий комплект експонатів для музею Шевченка, який було відкрито в 1952 році в м. Палермо (поблизу Торонто). За проектом київських скульпторів Олійника і Вронського в майстернях столиці відлито в 1951 році величний пам'ятник Шевченку, який теж подаровано українцям Канади.

Він стоїть поруч з музеєм Кобзарю в тому ж місті Палермо.

Шевченко близький і дорогий трудящим усього світу тим, що кличе людство до миру і дружби, вбачаючи шлях до них у самовідданий боротьбі з насильством, експлуатацією і тиранією. Поет гаряче вірив у перемогу людей праці, в їх трудовий і творчий геній, пророкував, що вікові кайдани рабства народ скине і перебудує світ:

Незрячі прозрять...
Німим отверзуться уста;
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита,
Зцілющою водою вмита,
Прокинеться; і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть

І пустиню опанують
Веселії села.

(«Ісаія», Глава 35).

Незабутню дату — 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка — радянський народ, а разом з ним і все передове людство, відзначав у період звершення геніальних прогнозів безсмертного Леніна, в яких є чимала зернина передбачень великого Кобзаря, людини, що випередила свій час. Безсмертний поет, як живий з живими, бореться разом з нами, радянськими людьми і народами со-

ціалістичних країн, за щасливе життя для трудящих усього світу. Найвищу оцінку Шевченкові як нашому спільникові в цій благородній боротьбі дає поет-академік Максим Рильський:

Так, ти живеш у наші дні,
Ти з нами в праці і в борні,
Ти з нами йдеш до сонця сходу,
Ти правди й вольності пророк
Приймаєш сонячний вінок
Із рук радянського народу.

Варвара Никитична Уварова,
Т. Г. ШЕВЧЕНКО И КИЕВ
(На украинском языке)

Спеціальний редактор *В. І. Кречотень*

Редактор *К. Я. Коритченко*
Художник *Д. Д. Грибов*
Худ. редактор *Л. М. Мосейчук*
Тех. редактор *Г. І. Лопаткін*
Коректор *О. О. Мамонтова*

БФ 06124. Підписано до друку 28. IV. 1962 р. Формат паперу
70×90^{1/2}. Фіз. друк. арк. 2,625. Умовн. друк. арк. 3,071.
Облік.-видав. арк. 2,68. Тираж 5050. Ціна 13 коп. Зам. 52.

Київське обласне книжково-газетне видавництво,
Київ, Хрещатик, 10.

Кл. обл. друк. Київського облвидаву, Б. Церква, К. Маркса, 4

13 коп.